

INKERI RISSANEN

Onko objektiivinen uskonnonopetus mahdollista?

Näkökumia suomalaisesta islamin opetuksesta

Suomalaisilla musliminuorilla on paljon kysymyksiä. Voinko olla muslimi, jos en kauheasti harjoita uskontoa? Onko väärin, jos en ota koulusta lomaa muslimien juhlapäivänä? Saako muslimi seurustella, pitää kädestä, saako suudella? Onko synti, jos ei halua ollenkaan lasta? Saako muslimi osallistua vanhojen tansseihin? Jos minusta tulisi laulaja niin olisiko se *haram*, ja onko synti jos käytän liian tiukkoja vaatteita? Voinko sanoa hyvää joulua kaverille, vaikka se on niiden juhla? Jos on koulussa tai töissä niin ei kai siellä voi rukoilla? Miksi kristinusko ja islam ovat eri uskontoja, vaikka niissä on niin paljon samaa? Mitä tapahtuu ihmisille, jotka vaihtavat uskontoa? Miten voin selittää, jos joku kysyy miksi sianlihaa ei saa syödä?

Identiteetin tukeminen ja suvaitsevaisuuteen kasvattaminen ovat eurooppalaisessa uskonnonopetuskeskustelussa yleisimmin esiin nousevia uskonnonopetuksen tavoitteita. Identiteettiin ja erilisuuden kohtaamiseen liittyvät haasteet ovat kuitenkin enemmistöjen ja vähemmistöjen edustajille erilaisia, eikä tasapuolisesti laadukasta uskonnonopetusta ole mahdollista kehittää ottamatta huomioon lähtökoh- tien erilaisuutta. Väitöstutkimuksessani (2014) ha-

vainnoin islamin opetusta suomalaisissa kouluissa.¹ Suomalaisten muslimioppilaiden islamintunnilla esittämä kysymysten tulva osaltaan vahvistaa käsitystä siitä, että uskonnollisten vähemmistöjen identiteettineuvottelujen ja erityiskysymysten ymmärtäminen on yksi tärkeä lähtökohta, kun mietitään uskonnonopetuksen järjestämistä eurooppalaisissa monikulttuurisissa yhteiskunnissa.

USKONNONOPETUKSEN POLIITTISET TAVOITTEET

Timo Himasen väitöstutkimuksen (2012) mukaan monet Euroopan valtiot pyrkivät hallitsemaan monikulttuurisuutta kontrolloimalla yhä enemmän jäsentensä arvoja, ja uskonnonopetuksesta näyttää tulleen keskeinen väline tässä projektissa. Esimerkiksi Euroopan Neuvoston uskonnonopetusta koskevissa lausumissa korostuu näkemys uskonnonopetuksesta välineenä yhteenkuuluvuuden lisäämiseen eurooppalaisissa demokratioissa. Tavoitteena on, että oppilaat sisäistäisivät kansallisia demokraattiseen liberaalisiin ja ihmisoikeusdiskurssiin kytkeytyviä arvoja, jotka toimisivat monikulttuurisen yhteiselon perustana. Nämä arvot ovat nousseet koskemattomaan,

kyseenalaistamattomaan ja jopa pyhään asemaan. Uskonnollisiin totuuksiin sitoutuneilla henkilöillä ja yhteisöillä on vähäiset mahdollisuudet tulla kuulukuksi yhteiskunnallisessa keskustelussa ja osallistua demokraattiseen päätöksentekoprosessiin, mikäli näihin totuuksiin kytkeytyvät arvot ovat ristiriidassa liberaalia yhteiskuntaa rakentavien perusarvojen kanssa.²

Tämä on huolestuttava kehityssuunta tilanteessa, jossa on havaittavissa maailmankatsomusten polarisoitumista fundamentalistisen uskonnollisiin ja sekulaareihin leireihin sekä voimistuvaa vastakkainasettelua monikulturistien ja valistuksen arvoihin perustuvan kansalaisuuden kannattajien välillä. Haastattelemani suomalaiset muslimioppilait joutuvat muiden eurooppalaisten musliminuorten tapaan usein tasapainottelemaan perheensä uskonnollisen tradition asettamien vaatimusten ja liberaalien yhteiskuntien ideaalien välillä. Toisinaan nämä neuvottelut tapahtuvat luonnollisesti ja helposti, toisinaan eivät. Osa nuorista kokee esimerkiksi islamin julkisuuskuvan merkittäväksi uhaksi omalle identiteetilleen, ja tarve puolustaa uskonnollisen tradition autenttisuutta toimii lähtökohtana fundamentalistisille reaktioille.

Uskonnonopetuksen tavoitteiden asettaminen on siis vahvasti poliittinen kysymys, joka pohjimiltaan kytkeytyy näkemykseen siitä, minkälainen julkinen rooli uskonnolle annetaan. Liberaali yhteiskunta ei voi samaan aikaan väittää suojelevansa oikeutta uskonnolliseen vakaumukseen ja vaatia uskonnollisia jäseniään hylkäämään uskonnollisiin näkemyksiinsä perustuvat argumentit. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö institutionaalisen päätöksenteon tulisi olla luonteeltaan sekulaaria. Yksilöt ja yhteisöt saavat osallistua poliittiseen keskusteluun uskonnollista kieltä käyttäen ja sitoutua yhteisiin normeihin uskonnon pohjalta, jos he samalla hyväksyvät sen, että uskontoon perustuvia näkemyksiä tulee voida tarkastella myös ikään kuin ulkoa päin ja uskonnollista kieltä kääntää sekulaarille kielelle, jotta se voi tulla osaksi poliittista päätöksentekoprosessia.³

Jürgen Habermasin mukaan moderneissa monikulttuurisissa yhteiskunnissa traditionaaliset uskonnolliset yhteisöt joutuvat käsittelemään monia sellaisia kognitiivisia ristiriitoja, joilta sekulaarit kan-

salaiset säästyvät. Niiden on esimerkiksi selvítettävä, miten asennoitua toisiin uskontoihin luopumatta omista eksklusiivisista totuuskäsityksistään sekä miten suhtautua sekulaarin tiedon itsenäisyyteen ja ensisijaisuuteen ajautumatta ristiriitaan oman tradition uskonoppien kanssa tai luopumatta käsityksestä niiden kattavuudesta. Näihin kysymyksiin on etsittävä ratkaisuja uskontojen oman itsereflektion ja sisäisten prosessien kautta – uskonnolliset yhteisöt ja niiden jäsenet voivat ainoastaan itse ratkaista sen, millä ehdoin tosiuskova voi sitoutua moderniin sekulaariin valtioon.⁴

USKONNONOPETUS NEUVOTTELUKENTTÄNÄ

Havainnoimani islamin uskonnonopetus näytti tarjoavan yhden tilan tämän tyyppisille neuvotteluprosesseille, joissa islamin uskonnonopettajat tekivät tulkintoja suomalaisen muslimin oikeastavasta suhtautua kansalaisuuteen sekä liberaalien ja islamilaisten arvojen yhteensovittamisesta. Islamin opetusta voi siis pitää neuvottelukenttänä. Nämä neuvottelut liittyivät suomalaisten muslimien identiteetin, suomalaisen islamin ja laajemmin läntisiin demokratioihin sopivan islamin rakentamisen prosesseihin. Opettajat kävivät näitä neuvotteluja monella eri tasolla. He neuvottelivat konkreettisesti kommunikoimalla sekä muslimiperheiden että kouluyhteisön eri jäsenten välillä. He auttoivat muslimioppilaita integroitumaan suomalaiseen kouluyhteisöön luomalla luottamusta ja toimimalla välillä tulkintien ja konsulttien rooleissa. Toisaalta he kävivät jatkuvia pedagogisia neuvotteluja tasapainotellen erilaisten koulutuksellisten arvojen, tavoitteiden ja käytäntöjen välillä tekemällä tulkintoja oikeasta islamista ja oikeasta kansalaisuudesta.

Nämä interaktiiviset ja pedagogiset neuvottelut olivat vahvasti kytköksissä ideologisiin neuvotteluihin, joilla tarkoitan opettajien tasapainottelua esimerkiksi islamin moninaisuudesta sekä liberaalista

1 Rissanen 2014.

2 Himanen 2012.

3 Habermas 2006.

4 Habermas 2006.

Kaavio 1. Suomalaisten islamin opettajien tapoja purkaa jännitteitä eri ryhmien, ideaalien ja tapojen välillä.⁵

<p>1. Uskonnonopetuksen erilaisiin tavoitteisiin kytkeytyvät jännitteet: uskonnollinen sosialisatio vs. sosialisatio liberaaliin demokratiaan</p>	<p>2. Islamin sisäiset jännitteet</p>	<p>3. Jännitteet islamin ja muiden uskonnollisten tai kulttuuristen ryhmien välillä</p>
<p>1.1 Oppilaiden persoonallisen kasvun ja kansalaisuuden tukeminen uskonnollisen socialisaation kautta</p> <p>1.2 Modernien liberaalien arvojen tulkitseminen islamilaisessa viitekehysessä</p> <p>1.3 Normatiivisen ja deskriptiivisen opetustavan välillä tasapainotteleminen</p>	<p>2.1 Yhteisen islamilaisen identiteetin neuvotteleminen ja tukeminen</p> <p>2.2 Luottamuksen rakentaminen islamin eri traditioita edustavien muslimien välillä</p>	<p>3.1 Suvaitsevaisuuden ja avoimuuden esitteleminen islamilaisina arvoina</p> <p>3.2 Uskonnollisen ja kulttuurisen erilaisuuden käsitteleminen samanlaisuuteen keskittyen</p> <p>3.3 Islamilaisen itseymmärryksen ja muiden traditioiden itseymmärryksen välillä tasapainotteleminen</p> <p>3.4 Keskinäisen ymmärryksen lisääminen</p>

ideologiasta nousevien erilaisten vaikutteiden välillä (ks. kaavio 1).

Näiden neuvottelujen kautta opettajat ikään kuin pyrkivät purkamaan jännitteitä uskonnollisen ja kansalaisuuteen perustuvan identiteetin välillä, islamin sisällä olevien erilaisten identiteettien välillä sekä islamin ja muiden uskonnollisten tai kulttuuristen ryhmien välillä. He kasvattivat oppilaita kansalaisuuteen ja liberaaleihin autonomian ja suvaitsevaisuuden arvoihin ikään kuin uskonnon kautta tulkitsemalla näitä arvoja islamilaisessa viitekehysessä. Opettajien viesti oppilaille oli selvä: suomalainen muslimi voi sitoutua kansalaisuuteen vailla ristiriitaa. Opettajien kokemuksen mukaan useat oppilaat ottavat tämän viestin vastaan helpotuksen huokauksin, mikä osaltaan kertoo musliminuorten identiteettiin ja kuulumiseen liittyvistä ristipaineista.

OMAN USKONNON OPETUS IDENTITEETIN TUNNUSTAMISENA

Sekä opettajat että oppilaat näyttivät myös tulkinneen yhteiskunnan tarjoaman mahdollisuuden oman uskonnon opiskelamiseen koulussa merkiksi yhteiskunnan antamasta hyväksynnästä heidän uskonnolliselle identiteetilleen. Oman uskonnon opetus näytti siis toimivan valtiolta tulevan tunnustamisen välineenä. Tunnustamiseen perustuva monikulttuurisuuspolitiikka pitää lähtökohtanaan käsitystä ihmiselämän perustavanlaatuisesta dialogisuudesta: ihminen luo identiteettinsä vuorovaikutuksessa sen kanssa, mitä muut hänessä näkevät. Erilaisten kulttuuristen ja uskonnollisten identiteettien tunnustamisessa ei ole kysymys vain kohteliaisuudesta, sillä tunnustuksetta jättäminen on sorron muoto, jolla voi olla haitallisia psyykkisiä ja sosiaalisia vaikutuksia silloin, kun ihmiset omaksuvat väärin peilatun kuvan itsestään osaksi identiteettiään.⁶

Tästä näkökulmasta on luontevaa ajatella, että uskonnonopetuksen laadun ja oikeutuksen keskeinen kysymys on, miten uskonnonopetuksessa tunnustetaan ja tunnustetaan erilaiset ryhmä- ja yksilöidentiteetit. Tunnustaessaan ja esittäessään erilaiset katsomukselliset identiteetit oikein uskonnonopetus voi etsiä oikeutta marginalisoiduille ryhmille, helpottaa identiteettiristiriitoja ja toimia vastavoimana erilaisille kulttuuri-imperialismin muodoille. Toisaalta jos tämä kriittinen potentiaali jää käyttämättä ja erilaisia identiteettejä tarkastellaan yhteiskunnassa vaikuttavien hegemonisten ideologioiden silmälasien läpi, uskonnonopetus voi toimia yhtenä sorron välineenä. Uskonnonopetus on siis ymmärrettävä suurten riskien ja suurten mahdollisuuksien areenana.

Tästä syystä on tärkeää nostaa esiin liberaaliin uskonnonopetukseen Euroopassa yhä yleisemmin liitettyjen objektiivisuuden ja neutraaliuden ideaalien riskit. Useiden eurooppalaisten poliittisten instituutioiden esittämäksi ihanteeksi näyttää nousseen uskonnonopetusmalli, jossa eri uskontojen edustajat yhdessä tarkastelevat eri traditioita objektiivisesta näkökulmasta. Tällaiset neutraaliuteen pyrkivät liberaalit uskonnonopetusmallit ja niiden objektiivisiksi tarkoitettut kuvaukset uskonnoista ovat tutkijoiden silmin kuitenkin usein paljastuneet liberaaliprotestanttisten tulkintojen värittämiksi ja niitä on syytetty kulttuuri-imperialismista sekä läntisen hegemonian ilmentämisestä. Oman näkökulman mieltäminen objektiiviseksi saattaa kertoa oman kulttuuritaustan ja siihen liittyvien ideologioiden riittämättömästä tuntemisesta. Oppilaiden kokemukset oman tradition stereotyyppittävästä käsittelystä ja liberaaliin tai kulttuurirelativistiseen viitekehukseen pakottamisesta ovat kuitenkin omiaan lisäämään puolustavia reaktioita, eikä suvaitsevaisuuden kasvattaminen näistä lähtökohdista käsin ole kovin tehokasta. Liberalismi ei ole neutraali alue, jolla muut katsomukset voivat tavata.⁷

Identiteettien tunnustamiseen ja uskontojen oikeaan esittämiseen liittyvät ongelmat eivät kuitenkaan ratkea valitsemalla tietty uskonnonopetuksen malli. Myös yhden tradition edustajat luokkahuoneeseen keräävässä mallissa, kuten suomalaisessa oman uskonnon opetuksessa, opettajat käyttävät

valtaa tulkittessaan omaa traditiota ja sen sisäisiä eroja, muita uskontoja sekä kansallisia opetussuunnitelmaan kytkettyjä arvoja ja neuvotellessaan näiden keskinäisiä suhteita. Traditioiden sisäisen moninaisuuden ja oppilaiden yksilöllisten erojen vuoksi luokkahuoneet ovat joka tapauksessa aina heterogeenisia. Ainoastaan opettajien ja muiden opetuksen suunnittelijoiden jatkuvan itsereflektion sekä ideologiakritiikin kautta voidaan kulkea kohti oikeudenmukaisempaa erilaisuuden tunnustamista. Väärän tunnustamisen tapojen paikallistamisessa ja oikeudenmukaisempien representaatioiden kehittämässä myös opetuksen suunnittelijoiden ja toteuttajien uskonnollinen ja kulttuurinen kirjavuus olisi suureksi hyödyksi. Kouluissa uskonnollista ja kulttuurista asiantuntijuutta tarvitaan myös uskonnon tuntien ulkopuolella. Tätä kuvastaa esimerkiksi se, että tutkimukseeni osallistuvat islamin opettajat ajautuivat usein konsultin ja kulttuurisen tulkin rooliin työyhteisöissään.

NEUTRAALIUDEN IHANTEESTA MONIKULTTUURISEEN KANSALAISUUTEEN

Kulttuurit tarvitsevat toisiaan ylläpitääkseen omaa dynaamisuuttaan. Peilattaessaan itseään toisiin kulttuureihin ne joutuvat ylläpitämään itsekritiikkiä, laajentamaan älyllistä ja moraalista ajatteluaan. Näin ne suojaavat itseään kehittymästä kohti absolutismia. Tämä kuitenkin edellyttää sitä, että kulttuurit hyväksyvät toisensa keskustelukumppaneiksi ja lähtevät vuoropuheluun.⁸ Tämänhetkiset rintamalinjat ja polarisoituneet näkemykset sekulaarin ja uskonnollisen ajattelun välillä huomioon ottaen on olennaista, että sekulaarit katsomukset eivät jää keskustelun ja itsekritiikin ulkopuolelle. Uskontojen välisen dialogin lisäksi tarvitaan keskustelua erityisesti sekulaarin ja uskonnollisen ajattelun välillä sekä kaikkien osapuolten sitoutumista itsekritiikkiin. Habermasin mukaan vastavuoroista oppimisprosessia tavoiteltaessa tarvitaan sellaista toista ymmärtä-

5 Rissanen 2014, 111.

6 Taylor 1994.

7 Modood 2014.

8 Parekh 2000, 336–338.

vää ja itsereflektiivistä mielialaa, joka mahdollistaisi uskonnollisen ja sekulaarin kielen käyttäjien paremman keskinäisen kommunikaation yhteiskunnassa. Uskonnollisen vakaumuksen pohjalta argumentoitujen vastuu altistaa ajattelunsa ja kieltensä käännösprosessille vaatii vastaparikseen sekulaarien katsomusten edustajien pyrkimystä jäljittää oman ajattelunsa ideologisia lähtökohtia sekä hyväksyä uskonnot tasavertaisiksi keskustelukumppaneiksi.

On vaikea keksiä parempaa foorumia tällaisille vastavuoroisen oppimisen prosesseille kuin koulussa annettava uskonnonopetus, tietyin edellytyksin. Itsekritiikki ja dialogi ovat mahdollisia silloin, kun oma tausta tunnetaan riittävästi ja omaa identiteettiä ei koeta uhatuksi. Jos uskonnonopetuksen halutaan valmistavan dialogiin, näistä asioista on huolehdittava. Neutraalin uskontojen representaation ideaalin sijaan tulisi tarjota tilaa erilaisille tavoille tulkita maailmaa ja näin varmistaa, että eri katsomukset ja traditiot tulevat kuvatuksi omien käsitteidensä kautta ja että ne saavat oikeuden tulkita kansalaisuuteen kytkeytyviä arvoja. Tällöin uskonnonopetusta voidaan käyttää välineenä aidosti monikulttuurisen kansalaisuuden rakentamisen prosessissa. Monikulttuurinen kansalaisuus ei voi olla pakotettu poliittinen päätös, vaan se syntyy jatkuvan neuvottelun prosessissa, jossa keskustellaan kansalaisuuden ja tunnustamisen ehdoista.⁹ On olennaista, että uskonnolliset ryhmät otetaan mukaan näihin neuvotteluihin. Tällöin myös tarjotaan mahdollisuus sitoutua yhteisiin yhteiskunnallisiin arvoihin uskonnon pohjalta. Esimerkiksi suvaitsevaisuus on arvo, joka eri kulttuurisissa viitekehyksissä tulkitaan hieman eri tavoin. Tutkimukseeni osallistuneissa muslimioppilaisissa heidän omaksumansa päällekkäiset ja osittain ristiriitaiset suvaitsevaisuusdiskurssit tuntuivat aiheuttavan hämmennystä. Islamien opettajat tulkitsivat suvaitsevaisuutta ensisijaisesti islamista käsin ja osoittivat oppilaille tarpeen sitoutua toisia kunnioittavaan kansalaisuuteen myös uskonnollisesta näkökulmasta. Jos oikeutta uskonnollisen identiteetin ensisijaisuuteen ei haluta hylätä, liberaalidemokraattisiin arvoihin sitoutumisen neuvottelemisen teologiselta pohjalta voidaan nähdä järkevänä ja tehokkaana uskonnollisten kansalaisten arvokasvatuksen muotona.

Uskonnonopetuksen keskeinen haaste on se, miten siinä pystytään ottamaan erilaisten oppilaiden ja monikulttuurisessa yhteiskunnassa erilaisissa asemissa olevien ryhmien tarpeet huomioon. Suomessa oppilaiden enemmistö on kasvanut kontekstissa, jonka katsomukselliset traditiot ovat jo pitkälti käyneet kivuliaat neuvottelunsa suhteessa liberalismiin ja moderniin maailmaan. Muslimioppilaat puolestaan elävät keskellä suomalaisen islamin ja euroislamin rakentumisen prosessia, jossa oman tradition legitimiys on jatkuvan tarkastelun ja julkisen kritiikin alla. Vielä kesken olevat neuvottelut suhteessa moderniin liberaaliin maailmaan aiheuttavat myös tradition sisäisiä jännitteitä. Tietoisuus näistä identiteetin ja tradition neuvottelemiseen liittyvistä haasteista on saanut monet Euroopan maat tarjoamaan islamin opetusta julkisissa kouluissa.

Uskonnonopetuksen mallista riippumatta luokkahuoneessa on suurella todennäköisyydellä aina sekä oppilaita, joille uskonnollinen identiteetti on ensisijainen, että oppilaita, joille sen merkitys on vähäinen tai jotka edustavat täysin sekulaareja identiteettejä. Näiden lasten ja nuorten identiteettien muovautuvuus, haavoittuvuus ja alttius vaikutteille luo tarpeen ymmärtää uskonnonopettajien valtasemaa uskontopoliittisina toimijoina. Pedagogisten ja ideologisten valintojensa kautta he vaikuttavat oppilaiden henkilökohtaisella tasolla käymiin neuvotteluihin ja osaltaan rakentavat mallia siitä, kenen äänet yhteiskunnallisessa keskustelussa saavat kuulua. Vallankäyttöä kasvatuksessa ei voi kontrolloida pakenemalla neutraaliuden ideaalin suojiin, vaan antautumalla itsekritiikkiin sekä pyrkimällä antamaan tilaa erilaisille näkemyksille ja tarjoamalla keskusteluissa tilaa monenlaisille äänille. Jotta nämä erilaiset äänet saisivat tilaa uskonnonopetuksen luokkahuoneissa, on kaikki osapuolet otettava mukaan keskusteluun jo opetusta ja sen lähtökohtia suunniteltaessa. Vain tällä tavoin voidaan päästä kohti laadukasta uskonnonopetusta, jossa jännitteitä yhteiskunnassa vaikuttavien ryhmien ja ajatusrakenteiden välillä ei kasvateta vaan pyritään purkamaan.

---

9 Modood 2014.

KIRJALLISUUS

HABERMAS, JÜRGEN

2006 "Religion in the Public Sphere". *European Journal of Philosophy* 14, 1–25.

HIMANEN, TIMO

2012 *Cultural Diversity, Social Cohesion, Religion: Core Values and Educational Policies in Four European Nations*. Diss. Turku: University of Turku.

MODOOD, TARIQ

2014 "Multiculturalism and Religion: A Three Part Debate. Part One: Accommodating Religions: Multiculturalism's New Fault Line". *Critical Social Policy* 34, 121–127.

PAREKH, BIKHU

2000 *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.

RISSANEN, INKERI

2014 *Negotiating Identity and Tradition in Single-Faith Religious Education: A Case Study of Islamic Education in Finnish Schools*. Münster: Waxmann.

TAYLOR, CHARLES

1994 "The Politics of Recognition". *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Ed. A. Gutmann. Princeton, NJ: Princeton University Press, 25–73.